

TÜRK KÜLTÜRÜ ARAŞTIRMALARI

XV/1-2

1976

ANKARA

MİLLÎ DESTANLARIMIZ ÜZERİNE İNCELEMELER VE ARAŞTIRMALAR

Abdülkadir İnan

Türk millî destanları üzerine çağdaş araştırma ve incelemeler ancak 19. yüzyılın ilk yarısında başlamıştır. Bizim bildiğimize göre Türk destanlarının, Türk dili ve lehceleri bakımından, önem verecek Yenisey-Altay Türk boylarında araştırma yapan türkolog Fin bilgini M.A. Castrén olmuştur (1840-1857). Onun tesbit ettiği destanları akademisyen Anton Schiefner "Heldensagen der Minusinschen Taren" adıyla almancaya çevirmiştir (SPb. 1859). Bu eserde onbeş destan vardır. Bunların asıl türkçe metinlerinden bir kısmı Radloff'un "Proben"inin II. cildinde tesbit edilmiştir. A. Schiefner çevirmesinin önsözünde bu Minusin Türklerinin destanlarının tahlilini yapmış bazı motif ve unsurların menşeiini bulmaya çalışmıştır. Bu tahlil 47. sahifedir. Radloff'un "Proben" külliyyatında da muhtelif Türk boylarına rivayet edilen pekçok destanlar bulunmaktadır. Aynı yıllarda Altay Türkleri arasında folklor araştırmaları yapan V. Titov birkaç destan tesbit ederek rusça tercümelerini Rus Coğrafya derneğinin "Vestnik" dergisinde "Bogatırskie poemı Minusinskih Tatar (Minusin Türklerinin kahramanlık destanları) adıyla yayımlanmıştır (VGO, 1855, XV, 2). Titov'un bu tercümesi gerek Rus folklorcuları ve gerek türkologlar çevresinde önemli yankılar yapmış ve "Etnograf. Sbornik" dergisinin IV. cildinde basıldıktan sonra kitap halinde de neşredilmiştir. Rus devriminden sonra da Altay-Yenisey Türk boylarının destanlarına dilci ve folklorcular tarafından büyük önem verilmiştir. Yerli aydın Türkler ve Rus türkologları tarafından bu alanda türkçe metinler ve bunların rusça tercümeleri yayınlanmıştır. Bunlar arasında N.P. Direnkova'nın "Şorskiy Folklor" adlı eserinde Şor boyunun destanları toplanmıştır. Öaltaylı Türklerin halk şâiri G. Tokmaş'ın rivayet ettiği ve kendi eliyle yazdığı "Kögetey" destanı'nda "Academia" yayınlarının "Folklor" serisinde "Altayskiy

epos Kögötey" adıyla 1935 yılında Moskova'da yayımlanmıştır. Türkolog profesör N. Dmitriev "giriş" kısmında bu destanı incelemiş ve nâzım tekniği bakımından bu destanı başka Türk destanî nâzımlarıyla mukayese etmiştir.

Orta Türk-Kıpçak grubu destanlarına gelince — eski kahramanlık destanları Nogay, Kazak, Kırgız ve Dağıstanlılarda muhafaza edilmiş ve 19. yüzyılın başlarından beri kendilerinin okur-yazarları tarafından arap harfleriyle tesbit edilmeğe başlamıştır. Kazaklardan Şeyhislamoglu Yusuf Beğ, Kötöyoğlu Yusuf, Dağıstanlılardan Mehmet Osmanof hem eski destanları rivayet hem de tesbit edenlerdendir. Rus devriminin ilk on yılı içinde eski destanların neşrine Kırgız-Kazaklar büyük önem verdiler, "Batırlar" serisi adıyla birçok destan yayınladılar. Dr. S. Çagatay, Cora Batır des. Dobruca rivayetini (Krakow 1935) ve Anad Prill Edige (Ur-AIb XXV, 1953, H. 3-4).

**

Eski Türklerin terennüm ettikleri müsterek bir destanın parçaları XI. asırda Mahmud Kâşgârî tarafından "Divanü Lûgat it-Türk"-ün muhtelif sahifelerinde nakledilmiştir. Bu destan parçaları Türk kahramanı Alp Er Tunga'nın hayatını ve ölümünü anlatan bir destandan alınmıştır. Mahmud Kâşgârî ve "Kutadgu Bilig" yazarı Yusuf Has Hacip bu Alp Er Tunga'ya İranlı yazarların İran destanındaki Turan kahramanı Afrasyap ile aynı şahıs olduğunu belirtiyorlar. Her halde bu destan Türklerin yabancı bir ulus ile yaptıkları büyük bir mücadele ve savaşların hikâyesi olsa gerektir. M. Kâşgârî Alp Er Tunga destanından başka, Türk boylarının kendi aralarında yaptıkları mücadele ve savaşlar üzerine söylenen destanlardan da parçalar naklediyor. Bunlar arasında müslüman Türklerle şamanist ve budist Türkleri "din namına" yaptıkları savaşları anlatan parçalar da vardır.

XI. asırdan sonra XIV. asra kadar yazılan islâmî eserlerde Türk destanlarına dair bilgilere rastlanmıyor. Ancak Moğol istilasından sonra yazılmış tarihlerde Türklerin destanlarına dair bilgiler verilmektedir. Türk boylarında muhafaza edilen Oğuz Hakan destanı Reşid-ed-din'in himmetiyle farsçaya tercüme edilerek "Camîüt-tevarih" külliyyatına alınmıştır. Yine Uygur harfleriyle yazılan bir "Oğuz Kagan" destanının da İlhanlılar devrinde budist uygur bahşi-

ları tarafından tesbit edilmiş olduğu tahmin edilmektedir. Bu destan Bang ve R. Rahmeti (Arat) tarafından yayınlanmıştır.

Türk destanları şimdiye kadar esash surette incelenmiş değildir. Türk destanları bir külliyyat halinde yayımlanmadan önce böyle bir inceleme mümkün değildir. Bununla beraber Türk destanlarının bazı rivayetleri üzerine çok önemli bilimsel araştırma ve incelemeler yapılmıştır. Yukarıda andığımız A. Schiefner'in "Minusin Tatarlarının kahraman destanları", W. Radloff'un "Proben" önsözleri, Köprülü Fuat'ın "Türk Edebiyatı Tarihi"indeki "üçüncü mephas" (s. 50-76), ve "Destanî edebiyat devamı (s. 380-386), A. Zeki Velidî Tôgan'ın muhtelif eserlerinde (Umumî T. Tarihine giriş, On Mubarakshah Ghuri BSCHORS, IV. 1932 v.b.), P.N. Boratav'ın "Koroğlu", Orhan Şaik Gökyay'ın "Dedem Korkut'un Kitabı", Dr. Muhiyî Emin Ergin'in Dede Korkut kitabına giriş kısmı, F. Sümerin "Oğuzlara ait destanî mahiyette eserler" (DTCFD, XVII) bu cümledendir.

Son yirmibeş yıl içinde Sovyetlerin Bilimler Akademisine bağlı Şarkiyat, Tarih, Etnoğrafya Enstitüleri olağanüstü bir önem vererek Türk destanlarını incelemeye koyuldular. Bu incelemeler arasında çok değerli etüdler bulunduğu gibi Türk destanlarının milliyetçilik ve panturkizm ideolojisinin kaynakları olduğunu iddia ederek bunların Türk boyları arasına yayılmasını durdurmayı teklif edenleri de vardır. Hele Rus istilâsına karşı yapılan savaşları ve Rus idaresine karşı ayaklanmaları tasvir eden destanlar (mes., Şeyhi Şamil savaşları, Kazaklardan Sultan Kenesarı isyanları, Ferganeli Dükçü İşan isyanı.. gibi olaylara ait destanlar) Rus-komünist "bilgin"lerinin hiç de hoşlarına gitmiyor. Bununla beraber Rus bilginleri arasında tarafsız, gerçek ilim adamları şimdi de bulunuyor. Bunlar, Baron Rosen, Fraehn, Barthold, Potanın gibi bilginlerin geleceklerine bağlı kalınmaya çalışan yeni nesilden çıkan genç bilginlerdir. Bunlardan Türk tarihine ya da destanlarına karşı tarafsız, müsbet etüd hazırlayanlar derhal Moskova'ya çağrılıp cezalandırılırlar. Kırgızların "Manas" destanı üzerine müsbet etüd yapan S.M. Abramson (Kırgız ulusunun kültürü üzerine monografi. Frunze 1946), Moskova'ya çağrılıp Akademiye yargılandı, eserini yalanlamaya zorlandı (Sov. Etnografiya, 1952, sayı 4). Bu "ilmi" oturumda T.A. Jdan'ko, Abramson'un "töbe"sinin kabul edilmesini, bu ulusların (Türk-

lerin) destanlarını çok dikkatle incelemenin gerektiğini söylüyor. Kuşner adlı bir "bilgin" de Şamil, Türkmen, Fergane ayaklanmalarının bir gericilik hareketi olduğunu iddia ediyor. İ.İ. Potihin adlı biri de "milliyetçiler bu gibi eserlerden, destanlardan faydalanıp kendi mevkilerini tahkim ediyorlar" diyor, (aynı dergi sah. 184-186). Masum bir destani hikâyeler olan Dede Korkut kitabı hakkında da öyle manâsız itirazlar oldu. Destanlarımızın zararlı ideoloji kaynağı olduğunu yalnız Rus milliyetçi "bilginleri" değil, bizim "siyasetçi"lerimizden de iddia edenler çıkıyor. Bir eski Türk atalar sözü vardır: Genç ağaçlar çelik soyundan gelen balta denilen düşmandan şikâyet etmişler. İhtiyar meşe "balta demir, ama sapı bizden" demiş... Azerbaycanın bu devirde ileri gelen devlet adamı ve Akademi yayınlarında "İlmî" yazılar yazan Bağirov Dede Korkut kitabı hakkında "Bu kitap gerici, halk düşmanı milliyetçilik zehirleriyle dolu, panislamist bir kitaptır" diyor (İzvestiya Akademisi Nauk, 1952, tom IX, No 6 sah. 504). Halbuki bu Dede Korkut hikâyeleri çarlık devrinde Akademiye bağlı kurumlar tarafından neşir ve tercüme edilmişti (W. Bathold, Kitabı Korkut ZVO, 1894, VIII, 1896, IX, 1899, XI, XII).. Barthold'un tercümeleri başka dergilerde de iktibas edilmişti. Nihayet yerli bilginler Dede Korkut kitabını Bakıda yayınlamaya muaffak oldular.

Kırgızların 400.000 beyitli "Manas" destanı da 30 yıllık mücadeleden sonra bu son yıllarda bölüm bölüm basılmaya ve rusçaya tercüme edilmeye başladı. Bu destana karşı rus "bilginleri"nin ileri sürdükleri iddia Bağirov'un Dede Korkut kitabı hakkındaki iddiaların aynı idi: Bu destan panislamizm ve pantürkizm ideolojisi unsurları ile tahrif edilmiş imiş... Bu destanın hepsinin neşrine teşebbüse geçilmiş ise de "pantürkizm ve panislamizm unsurlarından" temizlenmesi şart koşulmuştur. Türk destanlarını tarafsız olarak tetkik edenler bilirler ki bunlarda islâmî unsurlardan ziyade eski Türk dininin yan-kısı daha güçlüdür. Destanlar bir ulusun bütün hayatını, inançlarını, görenek ve geleneklerini aksettirir. Elbette ki müslüman Türk destanlarında bazı dinî inançlar da bulunacaktır. Türk destanlarında islâmî unsurlar Kalevala'daki hristiyan unsurlarından çok değildir.

Son yıllarda Sovyet Bilimler Akademisinde "Sovyet uluslarının destanlarını inceleme meseleleri (Boprosı izuçeniya eposa narodov SSSR) adıyla bir kurum kurulmuştur. Bu kurumun, yayın organı

olan dergisi hakkında gelecek sayılarda bilgi verilecektir. Dikkate değer ki Rusların millî destanları olan "İgor olayı" destanı olağanüstü bir baskı sonucu olarak 8 milyon nüsha basılarak satışa çıkarılmıştır.
